

Národní příběhy, hrdinové a antihrdinové

PhDr. Mgr. Jeroným Klimeš, Ph.D. 2005

Studentům s nadsázkou říkám, že co se týká hrdinů, tak v Čechách platí tzv. třetinové pravidlo. Ke každé osobnosti v České republice existuje třetina populace, která ji miluje, druhá třetina ji nenávidí a zbylá třetina o ní pro jistotu nic neví. Stejně tak se dá s nadsázkou říci, že toto třetinové pravidlo je stejně hrubě nesprávné, jako hrubě správné. Abychom zpřesnily tyto hrubě nepřesné výroky, provedli jsme se zahraničními studenty UK malý průzkum, jehož výsledky zde pro pobavení čtenářů přinášíme.

Politická psychologie je hraniční disciplína mezi psychologií, politologií a historií. Přednáší se u nás v rámci výuky zahraničních studentů na UK. Jedním z témat této vědy jsou i národní příběhy, tzv. national narratives. Všichni tyto příběhy známe: Je to vyprávění našich rodičů a prarodičů o Druhé světové válce, o událostech roku 1968 ap. Stejným mechanismem vznikají i rodinné příběhy - vyprávění rodičů: "Jak tatínek sbalil maminku.", "Jak jsme jeli do ústavu, abychom tě adoptovali." ap.

Tyto příběhy jsou ve své podstatě kolektivní reprezentací či představou o určité slavné osobnosti či události. Jsou z velké části ústně předávány, alespoň co se týká hodnocení a vytváření postoje k těmto postavám. Z hlediska historické pravdivosti jsou často hrubě nesprávné a zaujaté. Neopominutelnou roli v tomto procesu hraje i beletrie, zejména historická (u nás romány Aloise Jiráska, Sidonie Dědinové, divadlo Jára Cimrmana ap.). Zajímavost těchto příběhů spočívá v jejich kuriózní roli při tvoření národního sebevědomí a identitě rozhádaných skupin (Coleman, Johnson, Lowe 2002).

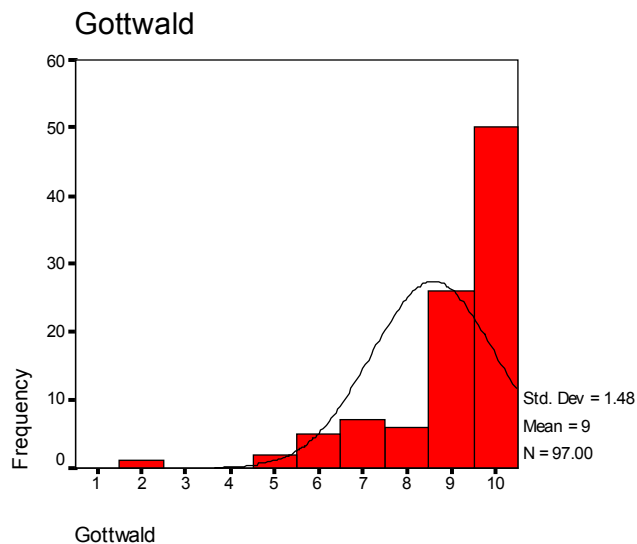
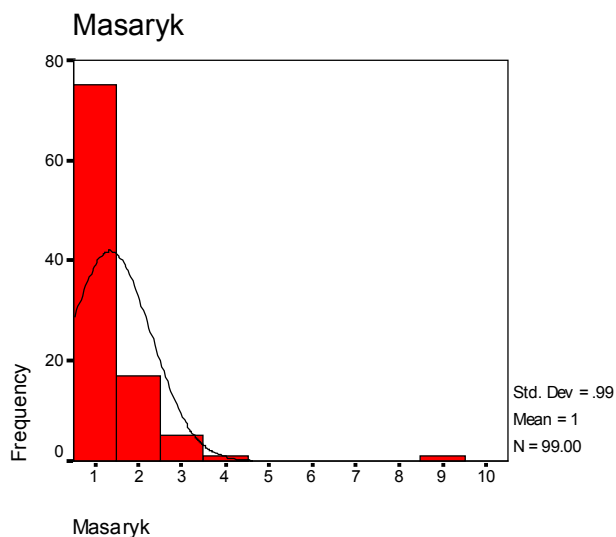
Kromě vyprávěcího rozměru formují a strukturují i krajinu a životní prostor národa tím, že různá místa obtíží symbolickými významy. Tyto milníky vytvářejí symbolickou topologii města či národa slouží jako mnemotechnická pomůcka, která spouští proud vyprávění (rodiče, učitele, pamětníka). Například Václavské náměstí, Bílá Hora, Říp či sochy sv. Jana Nepomuckého u mostů (Osborne 2001).

Psychologický výzkum národních příběhů se nevyjadřuje k historické pravdě (rozhodně nejsem žádný znalec historie). Národní příběhy však reflektují, které historické osobnosti jsou ještě dnes živé v lidské paměti, a které osobnosti již upadly v zapomnění. Mohou též odpovědět na otázku, v jakém smyslu je ta která osobnost rozporuplná, a jak je kolektivní reprezentace a symbolická topografie strukturována.

Při této pilotní studii byl použit vcelku velmi jednoduchý dvojazyčný dotazník. Požádal nahodilé respondenty většinou z Prahy, aby seřadili našich deset prezidentů, jak se jim líbí, a stejně tak i deset vybraných známých osobností. Kromě toho dotyčný uvedl základní tvrdá data: věk, pohlaví, rodinný status včetně počtu dětí, vzdělání, politickou a náboženskou orientaci. Na závěr byl respondent požádán, aby si vzpomněl na nějaký politický vtíp z dob totality. Celkem studenti sebrali 99 respondentů metodou dostupného vzorku (convenience sample). Zdrojová data byla zpracována v programu SPSS a jsou k dispozici na požádání.

Hrdinové a antihrdinové

Jak ukazuje tabulka 1, jsme identifikováni s demokratickým zřízením, protože presidenti zahajující demokratické období (Masaryk a Havel) se umístili na předních místech a komunističtí hrdinové a presidenti na posledních. Tedy z hlediska národních příběhů jsme formováni především totalitním obdobím a vliv Rakouska-Uherska již odeznívá. Na polohu osobností v řazení má vliv i jejich malá známost. Například Miladu Horákovou, její statečný výstup v komunisty zinscenovaném procesu a následnou popravu zná málo lidí, a proto ji odsouvají za známější osobnosti. To však neplatí pro osobnosti jako Julius Fučík, Sv. Jan Nepomucký a Jan Palach. U prvních dvou má nepochybně velký vliv ideologie na pozadí, ale zajímavé je, že i Jan Palach je vnímán vcelku negativně. Jeho gesto odporu vůči komunistickému režimu je přijímáno zjevně s rozpaky.

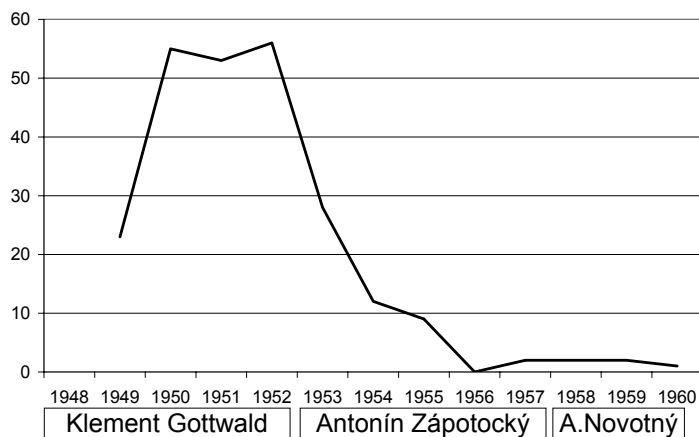
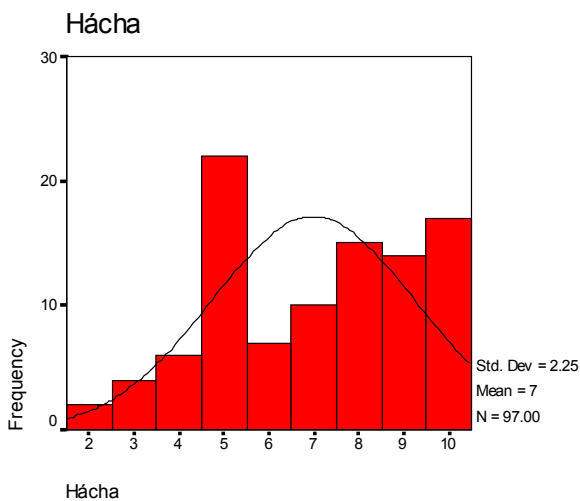

Graf 1: Příklad nerozporupných osobností s exponenciálním rozložením

Legenda: Mezi nerozporupné hrdiny a antihrdiny v Čechách patří ti, jejichž průběh oblíbenosti má exponenciální průběh: Masaryk, Karel IV, podobně mezi jednoznačné antihrdiny patří Gottwald a Julius Fučík. Tito hrdinové a antihrdinové představují osobnosti, na které se nevztahuje třetinové pravidlo.

Rozporupné osobnosti

Nejrozporupnější osobností našich dějin se z pohledu národních příběhů jeví prezident Hácha. Je to dané tím, že byť byl z historického hlediska vcelku charakterní postavou našich dějin (zachránil řadu českých studentů před koncentračním táborem), tak žil v jednom z nejtemnějších období našich dějin. Průběh jeho oblíbenosti je opravdu kuriózní:

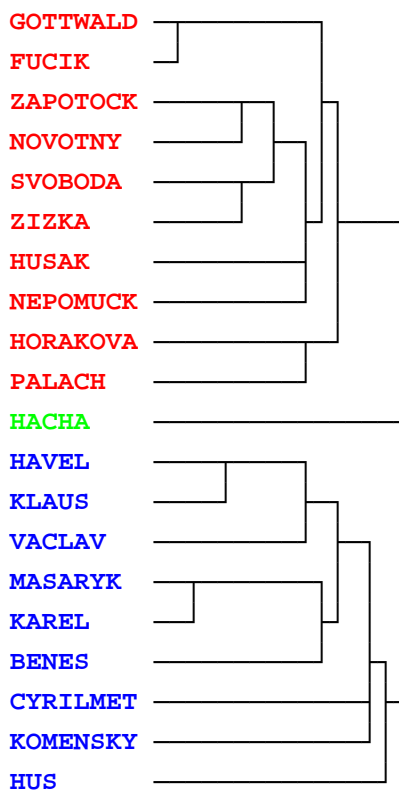

Graf 2: Atypické hodnocení presidenta Háchy

Graf 3: Počet oficiálních poprav po nástupu komunistů k moci

Výrazný modus (nejčastější pozice) jej klade za čtveřici demokratických presidentů, tzn. že velká část lidí je schopna rozlišit mezi jeho charakterem a dobou, ve které žil. Na druhé straně vcelku lineárně narůstá počet negativního hodnocení, které mu vysloužilo průměrné hodnocení až za trojicí komunistických presidentů. viz tabulka s průměry. Mezi těmi je i Zápotocký, který se ještě aktivně podílel na stalinských čistkách, viz graf 3. Takové hodnocení nasvědčuje, že je z velké části hodnocen paušálně podle doby bez znalosti jeho osobní role v ní.

Relativní blízkost (single linkage) jednotlivých osobností vůči sobě navzájem vyjadřuje následující dendrogram.

Dendrogram 1: Hrdinové a antihrdinové

Legenda: Interpretace je intuitivní: Čím kratší je vidlička, která spojuje dvě osoby, tím tyto dva lidé mají k sobě blížeji. Tedy jedna velká vidlice na konci dělí naše osobnosti do tří nestejných skupin: Spíše antihrdinové a málo známé osobnosti jsou v první skupině, ve třetí jsou spíše kladní hrdinové, druhou samostatnou skupinu tvoří Hácha, který jak jsme již viděli, je nejrozporuplnějším prezidentem.

Vztahy podskupin

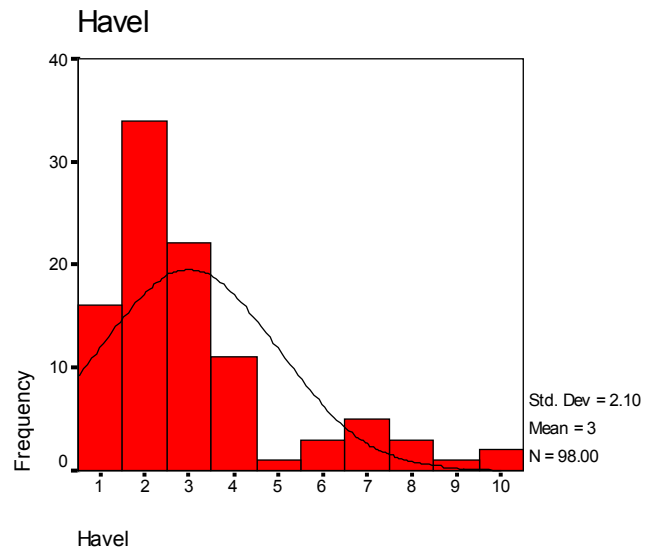
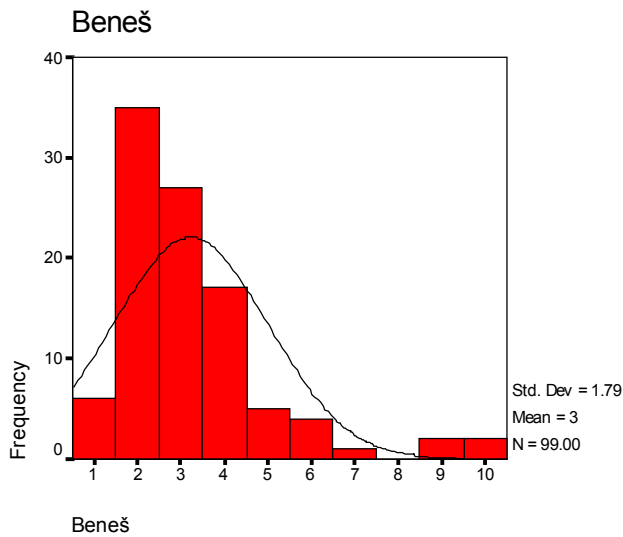
Musím se přiznat, že třetinové pravidlo zmíněné v úvodu nebyl můj nápad, ale je licenci z hydrologie, kde se říká, že třetina dešťové vody odteče po povrchu řekami, třetina se vsákne a teče pod zemí a třetina se vypaří. Ani v tomto případě se nejedná o matematické třetiny, ale podle druhu krajiny tři různé a proměnné části. Stejně tak i v případě národních příběhů se jedná o nestejně části obyvatelstva, které se svým způsobem vymezují vůči té či oné osobnosti či události. Mezi jeden vztah patří korelace a pak kontrasty mezi skupinami obyvatel.

Korelace měří spjatost dvou proměnných, tedy to, co v běžné řeči označujeme větnými konstrukcemi: Čím více jednoho, tím méně resp. více druhého. Protože se jednalo o hodnocení pořadí tak záporné korelace nemají moc smysl, protože když si dvě osobnosti vymění pořadí, tak se objeví záporná korelace. Hledáme tedy spíše pozitivní korelace, které signalizuje spjatost dvou osobností.

Dvojice Masaryk – Beneš a Havel – Klaus

Masaryk je příklad nerozporuplně pozitivní postavy s exponenciálním rozdělením. Naproti tomu Beneš je příklad již poněkud problematické a konfliktní postavy, která však žije ze stínu slávy svého předchůdce. S Masarykem pozitivně koreluje i sv. Cyril a Metoděj.

Vzhledem k této spjatosti Beneše s Masarykem a životem z jeho slávy mu národ promíjí velmi nelichotivou roli v našich dějinách okolo války a přehlíží podle některých autorů někdy až fyzickou likvidaci svých odpůrců či nepohodlných lidí, jako byl Tomáš Baťa, prezident Hácha, odsun německy mluvící menšiny ap., stejně jako víc než podbízivé ústupky komunistům. Jen malá část populace si je vědoma těchto historických faktů, a hodnotí je proto spíše negativně. Ale ať byla historická pravda jakákoli, každopádně z pohledu národních příběhů Beneš na rozdíl od Masaryka už začíná být kontaminovaný třetinovým pravidlem, tj. osobností, která polarizuje a rozděluje náš národ. Ještě výraznější dvou vrcholovou osobností je prezident Havel, viz následující graf.

Graf 4 - Srovnání Beneše a Havla

Legenda: I když většina respondentů jej vnímá presidenta Beneše pozitivně, přesto existuje patrná skupina osob, které jej považují za negativní osobnost našich dějin, čímž se odlišuje od Masaryka. Ještě rozporuplněji vnímají lidé presidenta Havla. Ten má zřetelně dvou vrcholové rozložení. Jeden vrchol je okolo 2 a druhý okolo 7. Jedná se tedy o klasické representanty třetinového pravidla.

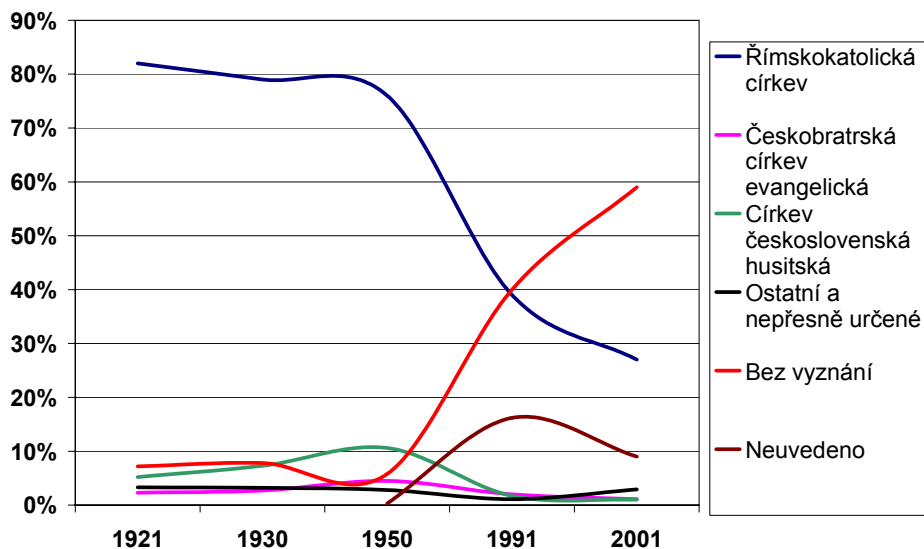
Podobně jako je korelačně spjat Beneš s Masarykem, tak ještě silnější kladná korelace existuje mezi Havlem a Klausem. I když je Havel druhým nejoblíbenějším prezidentem po Masarykovi, přesto je již typickým reprezentantem třetinového pravidla. U presidenta Havla druhý vrchol neoblíbenosti vytvořili respondenti s levicovou orientací ($p < .01$) a lidé bez vztahu k náboženství ($p < .05$). Naproti tomu prezident Klaus je sice hodnocen signifikantně hůře než Havel (Wilcoxonův test), ale jeho rozložení má vrchol jen jeden, a to shodný s modem (4), tedy je to celkově méně oblíbený, ale zato méně rozporuplný prezident. Dá se říci, že hodnocení Klause - stejně jako Beneše – je ve vleku předchozích historických událostí.

Vliv věku a vzdělání

S věkem signifikantně roste obliba presidenta Svobody, Sv. Jana Nepomuckého a naopak klesá obliba Klause a Havla. S rostoucím vzděláním klesá obliba sv. Václava, Jana Žižky a roste obliba Jana Amose Komenského.

Sv. Jan Nepomucký a Jan Hus aneb katolíci versus protestanti

Dá se říci, že sv. Jan Nepomucký Čechům k srdci nepřirostl. Průměr i modus má 7. Signifikantně více si jej oblíbily ženy, starší lidé, a samozřejmě katolíci. Naproti tomu méně jej mají rádi tzv. singles, kteří nikdy nežili v manželství. Jan Hus je na tom od dva stupně lépe, ale je poněkud více rozporuplný (má větší rozptyl). Hodnocení Jana Husa, sv. Jana Nepomuckého je signifikantně rozdílné pro katolíky a protestanty. I sv. Václav je na hranici významnosti ($p < .51$). Dá se tedy říci, že řevnivost mezi katolíky a protestanty je stále živá, ač v dnešní době je to již spíše nemístné, protože věřících ubývá tempem přibližně 10 % věřící populace za 10 let (zdroj ČSÚ).

Úbytek věřící populace v minulých dekádách

Legenda: Věřící populace ubývá 1 % ročně, přesto stále přežívá rivalita mezi protestanty a katolíky. Úpadek se nejvíce jeví jako lineární, ale to je jen klam daný tím, že na ose jsou vynesena jednotlivá sčítání a ne kontinuální čas.

Vliv politického uvědomění

Poměrně značná část respondentů uvedla, že nemá žádnou politickou orientaci (levá, střed, pravá). Posoudili jsme vliv absence politické orientace na hodnocení osobností. Projevilo se to především na signifikantním zhoršení postoje vůči Miladě Horákové (vliv, že ji asi neznají) a výrazném zlepšení vztahu vůči sv. Václavovi a sv. Cyrilovi a Metodějovi. Zdá se tedy, že sv. Václav se sv. Cyrilem a Metodějem si u Čechů získali své apolitické a areligiósni sympatie.

Závěr

Národní příběhy, jak je zkoumá politická psychologie, odpovídají na otázku, jak jsou historické osobnosti v současné době uloženy v kolektivní reprezentaci národa. V této pilotní studii se ukázalo, že i přes nejsilnější vliv komunistické totality přežívají zbytky konfliktů z dob Rakouska-Uherska či reformace. Třetinové pravidlo, které tvrdí, že každá osobnost je z třetiny milována, z třetiny nenáviděna a z třetiny nepoznána, je zčásti doložitelná u většiny osobností, vyjma extrémů, kteří mají exponenciální průběh: Masaryk, Karel IV., Gottwald, Julius Fučík.

Tabulka: Porovnání osobností

Osobnost	Průměr	Modus	Sm. Odch.	Osobnost	Průměr	Modus	Sm. Odch.
Masaryk	1,38	1	0,99	Karel IV.	1,98	1	1,57
Havel	3,11	2	2,10	Sv. Václav	3,99	3	1,97
Beneš	3,22	2	1,79	Jan Amos Komenský	4,06	4	2,21
Klaus	4,23	4	1,93	Sv. Cyril a Sv. Metoděj	4,13	3	2,35
Svoboda	5,68	6	1,78	Jan Hus	4,48	5	2,23
Zápotocký	6,75	8	1,81	Jan Žižka	6,15	6	2,37
Novotný	6,76	7	1,57	Milada Horáková	6,49	8	2,32
Hácha	6,99	5	2,25	Jan Palach	7,09	9	2,22
Husák	7,62	9	1,74	Sv. Jan Nepomucký	7,10	7	1,97
Gottwald	9,00	10	1,48	Julius Fučík	9,14	10	1,41

Legenda: Rozdíl mezi presidenty a jinými osobnostmi je i v tom, že osobnosti mají mnohem větší rozptyl, tzn. respondenti mají vůči nim rozporuplnější postoje. Například Jan Žižka má ještě větší rozptyl než prezident Hácha. Respondenti se ani neshodli na výběru jiných osobností. Na otázku, kdo podle nich chybí v seznamu osobností, uváděli různá jména, ale ze sta respondentů se žádná osobnost neopakovala více než dvakrát. Dvakrát byli zmíněni: Jára Cimrman, Karel Čapek, Jaroslav Hašek. Tedy zmíněné třetinové pravidlo je ještě výraznější u osobností než u presidentů.

Literatura

- Coleman Peter T., Johnson Brenda, Lowe J. Krister: Polarized Collective Identities: Exploring their Sources, Structure, and Functions in Intractable Conflict. Paper presented at the American Psychological Association Conference, August 23rd, 2002, Chicago, IL.
- Csepeli György, Örkény Antal: E pluribus unum. International Comparative Investigation into the National identity. grant OTKA Tarki (T 013875), 1998
- Dědinová Sidonia: Edvard Beneš – Likvidátor. Dokumentární román, Annonce, Praha, 2003
- Osborne Brian S.: Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in Its Place. Commissioned by the Department of Canadian Heritage for the Ethnocultural, Racial, Religious, and Linguistic Diversity and Identity Seminar, Halifax, Nova Scotia, 2001
- Pekař Josef: Dějiny Československé. Agentura Tip Š, Praha, 1991
- Pekař Josef: O smyslu českých dějin. Rozmluvy, Praha, 1990